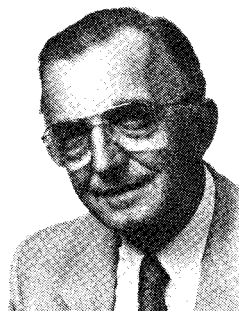

Prof. dr. K. Runia

De kerken en de zorgzame samenleving

Er is in ons land, en eigenlijk in heel West-Europa, sinds de Middeleeuwen altijd een nauwe relatie tussen kerk en samenleving geweest. In allerlei opzichten was het typerend dat de kerken letterlijk in het midden van de steden en de dorpen stonden. Als men een stad of dorp naderde, was het eerste wat men zag de toren(s) van de kerk(en). Deze domineerde(n) het silhouet.

In onze tijd verschuift dit beeld in toenemende mate. Het silhouet van de steden en de grotere dorpen wordt bepaald door hoge flatgebouwen. In de oude binnensteden worden hoe langer hoe meer kerken gesloten, voor andere doeleinden verkocht of afgebroken. In de tuinsteden zijn de nieuwe kerken nauwelijks zichtbaar. In de dorpen staat de kerk nog wel letterlijk 'in het midden', maar ze speelt vaak nauwelijks meer een rol in het feitelijke gebeuren van het dorpsleven.

Daar komt nog een tweede verschuiving bij. In het verleden stonden vaak allerlei organisaties om de kerk heen. Dat gold met name voor de Rooms-Katholieke Kerk en voor de Gereformeerde Kerken. Men kende niet alleen eigen kerkelijke organisaties, zoals bijvoorbeeld jeugdverenigingen en mannen- en vrouwenverenigingen, maar er was vaak ook een zeer nauwe relatie met christelijke organisaties

op maatschappelijk en politiek gebied. In de Gereformeerde Kerken had dr. Abraham Kuyper daar een eigen theologische theorie onder gelegd: de onderscheiding van de kerk als instituut en organisme.

Bij de Nederlands Hervormde Kerk lag de situatie altijd wat gecompliceerder. Afhankelijk van de geestelijke ligging van de betreffende plaatselijke gemeente was er wel of niet een relatie met dergelijke christelijke organisaties. De hervormde synode maakte geen keus en zweefde altijd wat tussen christelijke en algemene organisaties heen en weer. Vandaar dat deze synode, met name in de jaren na de oorlog, telkens weer de behoefte voelde om zelf uitspraken te doen over allerlei actuele maatschappelijke en politieke zaken. In zijn boek *Kerk in de samenleving* noemt H.D. de Loor voor de periode 1945-1969 niet minder dan 109 documenten.¹ Meer dan de helft van deze documenten gaat over zaken die de samenleving raken. De Loor noemt de volgende *topics*: koloniale politiek; binnenlandse politieke verhoudin-

Prof. dr. K. Runia (1926) is hoogleraar in de praktische theologie aan de Theologische Hogeschool van de Gereformeerde Kerken te Kampen.

1. H.D. de Loor, *Kerk in de samenleving. Een analyse van het spreken der Nederlandse Hervormde kerk sedert 1945*, Bosch & Keuning, 1970. 296v.

gen; afwikkeling oorlog 1940-1945; buitenlandse politieke verhoudingen; en categoriale problemen. In de meeste gevallen richtte de kerk zich allereerst en met name tot haar leden, maar ze gaf ook meerdere malen een 'boodschap aan het Nederlandse volk' of deed een 'oproep tot overheid en volk'.²

De laatste jaren volgen de synodes van de Gereformeerde Kerken ook in toenevende mate deze weg. Men kan hier met name denken aan het bekende besluit over de kernwapens van 7 maart 1984, waarin het moderamen opgedragen werd 'regering en parlement te manen . . . af te zien van elke nieuwe stap op weg van de nucleaire bewapeningswedloop (waaronder het plaatsen van kruisraketten) en haast te maken met het politieke proces van terugringing van nucleaire wapensystemen'. Ook de Raad van Kerken en de hervormde synode wendden zich daarna tot regering en parlement.

De verzorgingsstaat

Al eerder (december 1983) had de Raad van Kerken een brief over de sociale zekerheid gestuurd aan premier Lubbers en minister De Koning van sociale zaken. In deze brief schreef de Raad onder andere dat de kerken van mening zijn dat de opbouw van de verzorgingsstaat na de Tweede Wereldoorlog in belangrijke mate heeft bijgedragen tot de politieke stabiliteit van Nederland. De sociale zekerheid heeft de mensen ook een recht op inkomen gegeven in tijden dat zij, buiten hun eigen schuld, niet zelf in hun inkomen kunnen voorzien. De voorzitter van de Raad, prof. dr. D.C. Mulder, verklaarde dat het de taak van de overheid is te zorgen voor een minimuminkomen naar Nederlandse maatstaven.³

Het lijkt er veel op dat de Raad van Kerken zonder meer uitgaat van het goed recht van de zogenaamde verzorgingsstaat. Het is trouwens opvallend dat de kerken over het algemeen deze ontwikkeling zonder veel kritiek aanvaard hebben.

Wel lieten in 1949 enkele theologen een waarschuwend geluid horen. In een bundel pre-adviezen voor de Nederlandse Vereniging voor Maatschappelijk Werk pleitten monseigneur Loef en ds. (de latere prof.) P.J. Roscam Abbing voor voorzichtigheid ten aanzien van de 'onpersoonlijke Staatszorg' en ze waarschuwden zelfs tegen een 'demonische overheid' die de verzorging van de mensen naar zich toe zou trekken. Zelf pleitten ze voor zorg op basis van christelijke gerechtigheid, subsidiariteit en solidariteit.⁴ Ook was er aanvankelijk in sommige kleinere gereformeerde kerken verzet tegen de aanvaarding van de uitkering van 'Drees'. Maar in het algemeen hebben de kerken zonder noemenswaardige kritiek de ontwikkeling in de richting van de verzorgingsstaat aanvaard. Ze stonden daarin trouwens niet alleen. W. Albeda schrijft: 'In West-Europa werd de verzorgingsstaat niet echt bestreden. Rechtse en linkse politici aanvaardden de grondideeën die achter de verzorgingsstaat lagen, wellicht zonder daarover fundamenteel door te denken. Met name ook in Nederland was er na de Tweede Wereldoorlog zelden oppositie tegen de verzorgingsstaat. Men discussieerde over de uiteindelijke niveaus van uitkeringen, niet over de daar achter liggende ideeën'.⁵

De zorgzame samenleving

Intussen is gebleken dat de verzorgingsstaat bij een verzwakte economie (en de ermee gepaard gaande werkloosheid) en bij een steeds meer vergrijzende bevolking niet te handhaven is.⁶ Deze ontwikkelingen hebben ook de politieke partijen opnieuw aan het denken gezet en het CDA heeft in deze nieuwe situatie gekozen

2. Vgl. het overzicht op pag. 298v.

3. Aangehaald uit *Trouw* van 31 december 1983.

4. Vgl. *Omzien naar welzijn*, onder redactie van A. Breugen e.a. (Kampen z.j.) 120.

5. W. Albeda, *De crisis van de werkgelegenheid en de verzorgingsstaat* (Kampen 1984) 55/6.

6. Vgl. W. Albeda, *a.w.*, 54vv.

voor een ander concept, namelijk dat van de 'zorgzame samenleving'. Uiteraard wil niemand de goede kanten van het concept 'verzorgingsstaat' opgeven. Sinds 1983 is een aantal sociale grondrechten zelfs in onze grondwet opgenomen, namelijk in de artikelen 19-23. Ik vermoed dat weinigen behoefte hebben om deze grondrechten weer te verwijderen, al komen ook dergelijke klanken hier en daar voor.⁷ Maar wel is er een groeiend inzicht dat het niet juist is, zelfs afgezien van de financiële haalbaarheid, alles in de handen van de overheid te leggen en dus ook alles van die overheid te verwachten. Daarmee zou namelijk uit het oog verloren worden dat de samenleving als geheel en de individuele leden van die samenleving evenals de verschillende organisaties binnen die samenleving hun eigen verantwoordelijkheid hebben. Vandaar de keuze voor het concept van de 'zorgzame samenleving'.

De kerken

Dit concept moet de kerken wel heel duidelijk aanspreken, en dat wel op grond van de bijbelse boodschap. Het hoort tot het wezen van die boodschap dat mensen voortdurend opgeroepen worden tot zorg voor elkaar. In de wet van Mozes, die zich richt op een theocratische samenleving, waarbij het hele volk gezien wordt als 'volk van God', worden de leden van dit volk

voortdurend opgeroepen om niet alleen God lief te hebben, maar ook de naaste. Dat komt bijvoorbeeld heel sterk naar voren in de wetbepalingen in Lev. 19. Men zou dit hoofdstuk wel een soort grondwet voor een zorgzame samenleving kunnen noemen. Later wordt in de deuteronomistische wetgeving telkens weer met grote nadruk gesproken over de zorg voor de wees en de weduwe en de arme in het algemeen. In een veel latere periode van Israëls bestaan zien we het verschijnsel van de profetie opkomen. Opvallend is dat de profeten niet zo vaak nadrukkelijk teruggrijpen op de formuleringen van de wet van Mozes, maar wel voortdurend alle onrecht tegen en onderdrukking van de armen aan de kaak stellen. Hun grote verwijt aan het volk is telkens weer dat ze niet een zorgzame samenleving zijn. In de prediking van Jezus keren al deze motieven terug. De bekende gelijkenis van de barmhartige Samaritaan is maar een van de vele voorbeelden. Maar Jezus laat het niet bij woorden. Zijn eigen optreden, zijn zorg voor hen die vaak aan de onderkant van de samenleving zaten, is één groot getuigenis van wat het Koninkrijk van God dat Hij verkondigde betekent en hoe het er uitziet. Het is dan ook geen wonder dat in de geschriften van zijn volgelingen voortdurend deze oproep om voor elkaar te zorgen terugkeert. Omdat dan de theocratie tot het verleden behoort en de gemeente 'afgezonderd' is van de 'wereld', valt in deze geschriften de nadruk heel sterk op de onderlinge zorg binnen de christelijke gemeente. Maar daar is ze zeker niet toe beperkt. Paulus spreekt voor allen, als hij aan de Galaten schrijft: 'Laten wij dus, daar wij de gelegenheid hebben, doen wat goed is voor allen, maar inzonderheid voor onze geloofsgenoten' (6: 10). De specifieke focus mag ook hier op de gemeente gericht zijn, de generale scopus is veel

Leviticus 19 is een soort
grondwet voor de
zorgzame samenleving.

7. Blijv. in een artikel over 'Lubbers en de zorgzame samenleving', door J.W. van Houdt, in *Nederlands Dagblad*, 16 mei 1987

wijder: doen wat goed is voor 'allen'! Hier stuiten we ook op het geheim dat achter de snelle uitbreiding van de christelijke kerk in de eerste eeuwen ligt. De Britse kerkhistoricus Henry Chadwick schrijft: 'De praktische toepassing van liefde was waarschijnlijk de krachtigste oorzaak van het christelijke succes. De opmerking van een heiden: 'Zie hoe lief ze elkaar hebben' (doorgegeven door Tertullianus) was niet ironisch bedoeld. Christelijke liefde werd zichtbaar in de zorg voor de armen, voor weduwen en wezen, in het bezoeken van medegelovigen in de gevangenis of in de afschuwelijke mijnen, en sociale actie in tijden van rampen, zoals hongersnood, aardbeving, pest of oorlog'.⁸

De zorgzame samenleving ligt helemaal in de lijn van het bijbelse denken.

Vanuit deze achtergrond kan het niet anders of het concept van de zorgzame samenleving moet de kerken wel heel sterk aanspreken. Het ligt helemaal in de lijn van het bijbelse denken. Dat wil niet zeggen dat de kerken uit beginsel tegen de zorg van de staat voor de armen en onderdrukten moet zijn. Vooral in het Oude Testament, dat zich voortdurend op Israël als volk richt, wordt de koning telkens opgeroepen om gerechtigheid te oefenen, waarbij de nadruk valt op zorg voor de armen (vgl. bijv. Psalm 72). De overheden zijn immers ook 'dienaren van God' (Rom. 13:1-7). Maar de kerk weet

ook dat diezelfde overheden demonische trekken kunnen gaan vertonen (Openb. 13) en ze staat daarom ook altijd enigszins ambivalent tegenover de overheid. De verzorgingsstaat heeft ook het inherente gevaar om de burgers in een positie van afhankelijkheid ten aanzien van de staat te stellen en ze zo ondergeschikt te maken aan de doeleinden van de staat.

Vanuit het Evangelie lopen er echter directe lijnen naar het concept van de zorgzame samenleving. Hier kan de kerk, vanuit dat Evangelie, een rechtstreeks beroep doen op haar leden om zich in te zetten voor deze zorg en ze in praktijk te brengen. Dit lijkt me ook de directe taak van de kerk. Ze richt zich primair tot haar eigen leden om hen vanuit het Evangelie en de geboden die daarmee samenhangen op te roepen om te zien naar de naaste-in-nood. Dat wil niet zeggen dat het concept van de zorgzaamheid daarmee helemaal geïndividualiseerd wordt. Er zijn ook de structuren, die maar al te vaak deze nood perpetueren. Ook daarvoor zal de kerk oog moeten hebben. Maar het is mijns inziens niet de primaire taak van de kerk om zelf blauwdrukken voor nieuwe maatschappelijke structuren te ontwerpen of voortdurend kerkelijke boodschappen uit te zenden tot de samenleving en tot hen die in de samenleving een eerste verantwoordelijkheid voor de structuren hebben. Ook hier zal de kerk zich allereerst tot haar eigen leden moeten richten en hen vanuit hetzelfde Evangelie oproepen om in de verschillende maatschappelijke en politieke organisaties te werken voor rechtvaardige structuren. Dat geldt niet alleen van de christelijke maar ook van de algemene organisaties. Tot welke organisatie een christen ook mag behoren, overal heeft hij de opdracht zich in te zetten voor een rechtvaardige en zorgzame samenleving.

En de overheid dan? Deze heeft niet

8. H. Chadwick, *The Early Church*. Penguin Church History (Harmondsworth 1976) 56.

primair de taak zèlf alle zorg voor de burgers op zich te nemen, maar ze is allereerst geroepen om de voorwaarden te scheppen, waarbinnen een zorgzame samenleving mogelijk is. Die voorwaarden zijn, zoals we gezien hebben, sinds 1983 in de grondwet vastgelegd. Ze omvatten nogal wat: de bevordering van voldoende werkgelegenheid en vrije keuze op arbeid (art. 19), een goede sociale zekerheid en spreiding van welvaart (20), bewoonbaarheid van het land en bescherming en verbetering van het leefmilieu (21), bevordering van de volksgezondheid (22), en het artikel over het onderwijs (23). Dit zijn bijzonder belangrijke voorwaarden. Maar het zijn ook niet meer dan voorwaarden! Of het zal leiden tot een samenleving waarin de ene mens ook werkelijk uit is op het

'heil' van de andere, blijft een open vraag. Daarvoor is een mentaliteitsverandering nodig. Een dergelijke verandering ligt niet allereerst op het terrein van de overheid, maar op dat van de organisaties, ook van de kerk. Juist de kerk, die weet heeft van een Heer die opriep tot 'metanoia' (letterlijk: verandering van denken) als weg naar het Koninkrijk van vrede en gerechtigheid, ligt hier een grote taak. Juist daarin kan ze een unieke bijdrage leveren aan de hele samenleving.

